

ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΣΥΜΒΟΛΙΚΗ ΔΡΑΣΗ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΤΙΚΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ: ΜΙΑ ΕΤΕΡΟΔΟΞΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ*

Γιώργος Στασινόπουλος, διδάσκων στο Οικονομικό Τμήμα
του Πανεπιστημίου Κρήτης

1. Εισαγωγή

Τις τελευταίες δύο δεκαετίες η ελληνική οικονομία αντιμετώπισε σημαντικές μακροοικονομικές και παραγωγικές ανισορροπίες. Η ένταξη στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα και η ροή των κοινοτικών κονδυλίων δεν στάθηκαν ικανές να οδηγήσουν, όπως αναμενόταν, την Ελλάδα σε μια δυναμική αναπτυξιακή πορεία. Η συρρίκνωση του παραγωγικού συστήματος, η αστάθεια της βιομηχανικής παραγωγής, η υψηλή ανεργία και το σταθερά ελλειμματικό εμπορικό ισοζύγιο αποτέλεσαν βασικά χαρακτηριστικά της οικονομίας της χώρας μας, η οποία είδε να οδηγείται σε όλο και χαμηλότερες θέσεις στο διεθνή καταμερισμό εργασίας και σε απόκλιση από τις υπόλοιπες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Τα τελευταία χρόνια η εγχώρια βιβλιογραφία θεωρεί πως τα προβλήματα αυτά άπτονται ορισμένων γενικότερων χαρακτηριστικών του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού και συγκεκριμένα σχετίζονται με τη δομή και την «ποιότητα» των πολιτικών θεσμών, οι οποίοι έχουν διαρκή επίδραση στη διακυβέρνηση της χώρας και επηρεάζουν την οικονομική της αποδοτικότητα. Τα κίνητρα που οι θεσμοί δημιουργούν για την ιδιωτική πρωτοβουλία, καθορίζουν κατά πόσο οι κυβερνήσεις χρησιμοποιούν την εξουσία τους για να δημιουργήσουν ένα πλαίσιο για την παραγωγική οικονομική δραστηριότητα ή ανακατανέμουν τους πόρους προς ίδιον όφελος και των υποστηρικτών τους. Τα επιχειρήματα αυτά θεμελιώνουν τη βάση για τον ισχυρισμό ότι μια επιτυχημένη οικονομία απαιτεί κατάλληλους θεσμούς.

Η παρούσα εισήγηση στοχεύει στην αποτύπωση και κριτική εξέταση των παραπάνω θεωρήσεων και διαρθρώνεται σε τρεις ενότητες. Στην πρώτη ενότητα ανιχνεύονται οι ιδεολογικές αφετηρίες των απόψεων για το ρόλο των θεσμών και των κοινωνικών ομάδων στην οικονομική ανάπτυξη, ασκώντας κριτικό έλεγχο και καταδεικνύοντας την κανο-

* Θερμές ευχαριστίες οφείλω στο συνάδελφο Γ. Αργείτη για τις πολύτιμες παρατηρήσεις του, σε μια προγενέστερη εκδοχή του άρθρου.

νιστική τους πρόθεση (απότοκη του μικροοικονομικού πυρήνα της προβληματικής τους) να αναδείξουν τον εγγενή αναπτυξιακό χαρακτήρα της «αγοράς» και να ταυτίσουν την ανάπτυξη με τις φιλελεύθερες κοινωνίες δυτικού τύπου. Η δεύτερη ενότητα αναφέρεται στην καταγραφή αντίστοιχων προσεγγίσεων στην εγχώρια βιβλιογραφία, ενώ στην τρίτη υποστηρίζεται ότι η σχετικά αργή και εύθραυστη μεγέθυνση της ελληνικής οικονομίας τη μεταπολιτευτική περίοδο δεν πρέπει ν' αναζητηθεί στη συλλογική δράση των εργατικών στρωμάτων και στις «ακαμψίες» του θεσμικού πλαισίου, αλλά στο ρόλο της ελληνικής αστικής τάξης και του «επιχειρηματικού» της πνεύματος στη δημιουργία της οικονομικής δομής της χώρας και στις διαρθρωτικές αδυναμίες της.

2. Οι θεωρητικές αφετηρίες

Η παγκόσμια οικονομική κρίση η οποία ενέσκηψε στις ανεπτυγμένες δυτικές κοινωνίες τη δεκαετία του 1970, δεν έπληξε μόνο το κενυσιανό θεωρητικό εγχείρημα, αλλά αμφισβήτησε γενικότερα την ικανότητα των παραδοσιακών μοντέλων μεγέθυνσης, κενυσιανής και νεοκλασικής προέλευσης, να εξηγήσουν με επάρκεια τη διαδικασία της οικονομικής δυναμικής και να προσφέρουν ικανοποιητικές λύσεις στα προβλήματα τόσο των ανεπτυγμένων κοινωνιών, όσο και αυτών που παρέμεναν πεισματικά καθυστερημένες. Πλείστοι όσοι οικονομολόγοι ήταν πεπεισμένοι πως η έρευνα για τα αίτια του πλούτου (ή της ένδειας) των εθνών απαιτούσε μια πιο σύνθετη και ευρύτερη προσέγγιση. Η νεοκλασική σύνθεση ως πλαίσιο ιδεών για τη μακροοικονομική διαχείριση και το ορθόδοξο νεοκλασικό μοντέλο οικονομικής μεγέθυνσης δεν εξηγούσαν επαρκώς και σε όλη της την έκταση την εμπλοκή της αναπτυξιακής διαδικασίας.

Είναι την εποχή αυτή που κάνει την εμφάνισή του ένα ευρύ και ετερόκλητο ρεύμα σκέψης, η *Νέα Πολιτική Οικονομία*, που δεν επιχειρεί να αντικαταστήσει, αλλά να αποκαταστήσει το κύρος της νεοκλασικής παράδοσης, επεκτείνοντας τα όριά της ώστε να συμπεριλάβει το θεσμικό περιβάλλον και την πολιτική διαδικασία και ταυτόχρονα να αναδείξει ότι οι παράγοντες αυτοί αποτελούν τις βασικές απίεις για τη διαφορετική απόδοση των οικονομιών και για την ανεπάρκεια των αγορών.

Κεντρικές φιγούρες στο ρεύμα αυτό θεωρούνται οι Ronald Coase και η θεωρία τού συναλλακτικού κόστους (Coase 1937), ως βασικής έννοιας για την κατανόηση της λειτουργίας των σύγχρονων οικονομιών, και Mancur Olson και η θεωρία του για τα οργανωμένα συμφέροντα (Olson 1965).

Ως *συναλλακτικό κόστος* ορίζεται το κόστος απόκτησης πληροφοριών, διαπραγμάτευσης, τήρησης συμφωνιών, ορισμού και διατήρησης των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων, καθώς και το κόστος μεταβολής του θεσμικού πλαισίου. Ο κατάλογος αυτός δείχνει ότι το συναλλακτικό κόστος οργάνωσης της παραγωγής αποτελεί σημαντικό παράγοντα για την αποδοτικότητα της οικονομικής δραστηριότητας, αλλά δεν περιορίζεται αυστηρά στην οικονομική σφαίρα (Coase 1960). Η ανάλυση μπορεί να επεκταθεί και να εξηγήσει την αποτελεσματικότητα που έχουν εναλλακτικοί κοινωνικοί σχηματισμοί, υπολογίζοντας συ-

γκριτικά το συναλλακτικό κόστος που ενσωματώνει κάθε κοινωνική οργάνωση (Coase 1993).

Η προσέγγιση αυτή επιθυμεί να καταδείξει τα όρια μιας *laissez-faire* πολιτικής, προσανατολίζοντας το ενδιαφέρον μας στην πραγματική οικονομία όπου υπάρχει συναλλακτικό κόστος και απέλειες της αγοράς. Το χάος που παρατηρείται στις οικονομίες της αγοράς δεν είναι αποτέλεσμα του ανταγωνισμού *per se*, αλλά της αποτυχίας να ορισθούν επακριβώς και να προστατευθούν επαρκώς τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα. Κι αυτό, όπως υποστηρίζεται, για δύο κυρίως λόγους: Πρώτον, η ύπαρξη του μηχανισμού τιμών της αγοράς αποτελεί τον καλύτερο μηχανισμό πληροφόρησης για τις τιμές των προϊόντων και υπηρεσιών και συνεπώς βοηθάει στη χρήση των πόρων στο χαμηλότερο δυνατό κόστος. Δεύτερον, εξασφαλίζει την ελευθερία συμμετοχής σε οικονομικές δραστηριότητες και συνεπώς λειτουργεί ως κίνητρο αποφυγής εγχειρημάτων με υψηλό συναλλακτικό κόστος. Η έλλειψη επαρκούς πληροφόρησης λόγω απουσίας ή αδυναμίας λειτουργίας του μηχανισμού της αγοράς και η εξάλειψη της δυνατότητας να αποφασίσει κανείς τη συμμετοχή ή αποχή του από μια συγκεκριμένη οικονομική δραστηριότητα είναι οι δύο βασικοί παράγοντες που οδηγούν σε υψηλό συναλλακτικό κόστος και σε οικονομική αποτυχία του συστήματος γενικότερα (Alchian 1977, Demsetz 1967). Αν και η λειτουργία του συστήματος της αγοράς αναγνωρίζεται ως αναγκαίος όρος για την εύρυθμη και αποτελεσματική λειτουργία της οικονομίας, δεν είναι και ικανός όρος. Αυτό που έχει μεγάλη σημασία στον καθορισμό της έκτασης και της λειτουργικότητας της αγοράς είναι οι νομικοί και πολιτικοί θεσμοί. Η ανάλυση αυτή, κατά τους θεωρητικούς της *Νέας Πολιτικής Οικονομίας*, αναδεικνύει τα πλεονεκτήματα της οικονομίας της αγοράς και γενικότερα της φιλελεύθερης πολιτικής οργάνωσης, έναντι των εναλλακτικών κοινωνικών οργάνωσεων, όχι με όρους ηθικούς ή ιδεολογικούς, αλλά με αμιγώς οικονομικά κριτήρια (Cheung 1989), θεμελιώνοντας παράλληλα τον ισχυρισμό ότι οι φιλελεύθερες δυτικές δημοκρατίες έχουν εγγενείς μηχανισμούς οικονομικής ανάπτυξης (North 1993, Barro 1999, Olson 2000).

Η εγκαθίδρυση «αποτελεσματικών» οικονομικών θεσμών που οδηγούν σε χαμηλότερο συναλλακτικό κόστος, δεν εξασφαλίζει πάντα την οικονομική ανάπτυξη μιας κοινωνίας. Όπως επισημαίνει ο North (1990), αυτοί οι τυπικοί θεσμοί λειτουργούν καλύτερα με συγκεκριμένους άτυπους θεσμούς που ενισχύουν την εμπιστοσύνη στα ατομικά ιδιοκτησιακά δικαιώματα και η σημασία της πολιτείας έγκειται στη καλλιέργεια αυτών των άτυπων θεσμών. Η κρίσιμη υπόθεση εδώ είναι ότι η επιλογή των καλύτερων τυπικών θεσμών είναι ανεξάρτητη από την πολιτεία. Η εμπειρία όμως των χωρών της Ν.Α. Ασίας και ιδιαίτερα της Ν. Κορέας δείχνει ότι η εκτεταμένη κρατική παρέμβαση στην οικονομική δραστηριότητα μείωσε το συναλλακτικό κόστος και έδωσε τη δυνατότητα στις επιχειρήσεις ν' αποκτήσουν τεχνολογία σε χαμηλότερο κόστος, αντιστρέφοντας το επιχείρημα που θέλει η παρέμβαση αυτή να εξασθενεί τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα και να οδηγεί σε μικρότερη αποτελεσματικότητα την οικονομία (Khan 1995).

Δεν είναι όμως μόνο η έλλειψη των κατάλληλων θεσμών και τα ατελή ιδιοκτησιακά δικαιώματα που παρεμποδίζουν την αναπτυξιακή πορεία. Οι αγορές αδυνατούν να λει-

τουργήσουν ομαλά και να εκπληρώσουν τον αναπτυξιακό τους ρόλο, όταν κυριαρχεί η δράση οργανωμένων συμφερόντων, που θεωρούνται ότι έχουν «ελάχιστο κίνητρο να κάνουν τις κοινωνίες τους πιο παραγωγικές, αλλά έχουν ισχυρά κίνητρα στην απόκτηση ενός μεριδίου του εθνικού εισοδήματος» (Olson 1982, 75). Η συλλογική αυτή δράση θεωρείται υπεύθυνη για τη μειωμένη ικανότητα μιας κοινωνίας να υιοθετήσει νέες τεχνολογίες και να ανακαταλείψει πόρους βάσει των μεταβαλλόμενων αναγκών του διεθνούς περιβάλλοντος και την οδηγεί σε μείωση του ρυθμού της οικονομικής της μεγέθυνσης (Mokyr 2000).

Η θεώρηση αυτή απορρίπτει αντίστοιχες ριζοσπαστικές προσεγγίσεις που αντιλαμβάνονται τους κοινωνικούς αγώνες ως έκφραση αντικρουόμενων ταξικών συμφερόντων. Επίσης αρνείται ότι υπάρχουν καθαρά οριοθετημένες και ευρέως διαχωρισμένες κοινωνικές τάξεις. Αυτό που κατά τη θεώρηση αυτή χαρακτηρίζει τις σύγχρονες κοινωνίες, είναι η ύπαρξη πληθώρας κοινωνικών ομάδων που προέρχονται από διαφορετικές συνθήκες και απασχολήσεις και που διαφέρουν, λιγότερο ή περισσότερο, στο εισόδημα και την κοινωνική θέση και που πάντως η θέση τους αυτή δεν εγκαθιδρύει μεταξύ τους μια κοινότητα συμφερόντων. Ο Olson ισχυρίζεται πως κι αν ακόμα δεχθούμε ότι τα άτομα μιας κοινωνικής ομάδας έχουν κοινά συμφέροντα και σκοπούς, είναι αμφίβολο αν θα επιδιώξουν το συντονισμό και τη συνάσπισή τους για την επίτευξη του κοινού σκοπού. Η ύπαρξη κοινού σκοπού δεν εξασφαλίζει απαραίτητα το κίνητρο για τη συμμετοχή του καθενός στη διεκδίκηση και την προώθησή του, γιατί η επέκταση ενός δικαιώματος αυτόματως ευνοεί όλους, ασχέτως αν συμμετείχαν ή αν έφεραν το βάρος της προώθησης αυτού του σκοπού (*free - rider problem*). Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με το ότι η ατομική συμμετοχή καθενός στον αγώνα επίτευξης του κοινού σκοπού ελάχιστα ή καθόλου επηρεάζει την έκβασή του και συνεπώς ένα ορθολογικό άτομο δε έχει κίνητρο να συμμετάσχει σε μια συλλογική δράση, μας οδηγεί στην πρόβλεψη ότι πολλές κοινωνικές ομάδες που θα μπορούσαν να κερδίσουν από τη συλλογική δράση, στην πραγματικότητα δεν θα οργανωθούν για να δράσουν για τα κοινά τους ενδιαφέροντα (Olson 1965). Μόνο μικρές οργανωμένες κοινωνικές ομάδες και ομάδες που έχουν τη δυνατότητα να προσφέρουν «επιλεκτικά κίνητρα» με τα οποία μπορούν να επιβραβεύουν ή να τιμωρούν, μπορούν να αναπτύξουν συλλογική δράση.

Τα φαινόμενα αυτά προσιδιάζουν στις χώρες εκείνες όπου οι αγορές και οι εθελοντικοί αγοραίοι τύποι οργάνωσης δεν λειτουργούν ικανοποιητικά και αποτελούν μια γενική απόδειξη της λογικής της αποτυχίας της αγοράς. Η θεσμική «ανάγωση» των κοινωνικών σχέσεων αναγνωρίζει πως υπάρχουν κοινωνικές ανισότητες, θεωρεί όμως πως οι αντιθέσεις που προκύπτουν απ' αυτές αποτελούν ενδογενές χαρακτηριστικό των κοινωνικών σχέσεων εν γένει και πως η λύση τους δεν βρίσκεται στην αλλαγή του κοινωνικού συστήματος αλλά στην καλλιέργεια εμπιστοσύνης μεταξύ των κοινωνικών ομάδων και στην αναζήτηση επωφελών λύσεων για όλες τις πλευρές. Το κράτος στη διαδικασία αυτή παίζει ένα διπλό ρόλο: αφ' ενός να αμβλύνει τις κοινωνικές αντιθέσεις και να προωθεί την κοινωνική συναίνεση, αφ' ετέρου να προωθεί τη διασάφηση και τήρηση των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων (Williamson 1998, 137).

Οι θεωρητικές αυτές κατασκευές μπορεί να εξωραΐζουν τη λειτουργία της οικονομίας της αγοράς, δεν προσφέρουν όμως μια καλύτερη κατανόηση της αναπτυξιακής διαδικασίας και της αλληλεπίδρασης μεταξύ πολιτικής και οικονομίας. Η ανάπτυξη των δυτικών κοινωνιών και η συνεπαγόμενη αύξηση του «εθνικού» πλούτου δεν συνοδεύτηκαν πάντα από αύξηση της «γενικής» ευημερίας και την εμπέδωση της κοινωνικής συνοχής, όπως οι παραπάνω θεωρήσεις προβλέπουν. Τις περισσότερες φορές η αύξηση του πλούτου συνοδεύτηκε από ένταση των κοινωνικών ανισοτήτων και από βάρβαρο των ρηγμάτων στον κοινωνικό ιστό που προκάλεσαν κοινωνικές αντιδράσεις και την εμφάνιση αιτημάτων για κοινωνική δικαιοσύνη.

Ας αναφερθεί παρεμπιπτόντως πως μια σειρά θεσμικές μεταρρυθμίσεις που στόχευαν στην «αποτελεσματικότερη» οργάνωση των αγορών από φιλελεύθερες κυβερνήσεις στη δεκαετία του 1980, δεν επιτεύχθηκαν με συμβιβαστικές - συναινετικές διαδικασίες, αλλά με την άσκηση πολιτικής πυγμής, η οποία, εκτός των άλλων, αποτελούσε έκφραση της πολιτικής και ιδεολογικής κυριαρχίας των συμφερόντων που ευνοούνταν από αυτές τις αλλαγές (κεφάλαιο) απέναντι στους «χαμένους» της διαδικασίας αυτής, τους μισθωτούς και γενικότερα την εργατική τάξη¹. Η εμπειρία των χωρών αυτών αποδεικνύει επίσης πως η επικράτηση μιας συγκεκριμένης μορφής οργάνωσης δεν είναι το «φυσικό» αποτέλεσμα της δράσης των ατόμων ή της «αγοράς», αλλά της πολιτικής κυριαρχίας ορισμένων συλλογικών φορέων με συγκεκριμένα συμφέροντα, πολιτική κυριαρχία η οποία συνήθως εκφράζεται και με την κυριαρχία των απόψεών της σε ιδεολογικό επίπεδο, επιτυγχάνοντας να επιβάλουν τη δική τους αντίληψη (ιδεολογία) ως τη μόνη «επιστημονικά» πλήρη και κοινωνικά αμερόληπτη πρόταση για την οικονομική ανάπτυξη.

Ο κυρίαρχος μεθοδολογικός ατομισμός της *Νέας Πολιτικής Οικονομίας* που αρνείται να διακρίνει μεταξύ «ατομικού» και «κοινωνικού» στοιχείου, εξορίζοντας τη συλλογική δράση στη σφαίρα του «ανορθολογισμού» και του «αλυστελούς», είναι υπεύθυνος για την αδυναμία της να εξηγήσει μια σειρά κοινωνικά φαινόμενα που συνόδευσαν την αναπτυξιακή πορεία των δυτικών κοινωνιών. Η ενδεχόμενη προτεραιότητα του ατομικού έναντι του συλλογικού συμφέροντος δεν αποκλείει *ex principio* τη συλλογική δράση. Η κοινότητα των ατομικών συμφερόντων και η προσπάσιή τους έναντι του «κοινού εχθρού» που απειλεί τα συμφέροντα καθενός απ' αυτούς και συνολικά, κάνει αναπόφευκτη τη συνάσπισή τους για την αποτελεσματικότερη υπεράσπισή τους. Ενδεχομένως ένα ορθολογικό άτομο να μπορεί να προωθήσει αποτελεσματικότερα τα συμφέροντά του, δεν μπορεί όμως να τα προασπίσει το ίδιο αποτελεσματικά όταν αυτά διακυβεύονται σε βαθμό που απειλείται η «κοινωνική του αυτοσυντήρηση». Εδώ η ατομικιστική λογική της συλλογικής δράσης αντιστρέφεται, καθώς η έκβαση των συλλογικών αγώνων δεν δημιουργεί μόνο θετικές αλλά και αρνητικές εξωτερικότητες και στην περίπτωση αποτυχίας τους το ατομικό κόστος εξισώνεται με το συλλογικό, για να μιλήσουμε με προσφιλείς όρους της προσέγγισης αυτής.

1. Αναφερόμαστε, κατά κύριο λόγο, στις απεργίες των ανθρακωρύχων και των ελεγκτών εναέριας κυκλοφορίας στη Μ. Βρετανία και στις Η.Π.Α. αντίστοιχα.

3. Η ρητορική του εκσυγχρονισμού

Η θεωρητική κατασκευή που παραθέσαμε στο προηγούμενο τμήμα αποτέλεσε την αφετηρία για την ερμηνεία των εξελίξεων της ελληνικής μεταπολιτευτικής οικονομίας και για την εξήγηση της μείωσης των ρυθμών μεγέθυνσής της, σε σχέση με το προηγούμενο διάστημα.

Οι επισημάνσεις εδώ δεν περιορίζονται απλά στο να υποδείξουν ότι η μακροοικονομική πολιτική που ακολουθήθηκε το μεγαλύτερο διάστημα αυτής της περιόδου δεν κατάφερε να επιτύχει τη σταθεροποίηση της ελληνικής οικονομίας και την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητάς της, αλλά κάνουν λόγο για την ανεπάρκεια των θεσμών που εγκαθιδρύθηκαν μετά τη μεταπολίτευση και την αδυναμία τους απ' ενός να εγγυηθούν τα ιδιωτικά ιδιοκτησιακά δικαιώματα και απ' ετέρου να διαμορφώσουν ένα περιβάλλον κοινωνικής συνεργασίας και εμπιστοσύνης μεταξύ των κοινωνικών τάξεων.

Η μείωση της επενδυτικής δραστηριότητας πρέπει να αποδοθεί στα κοινωνικο-θεσμικά χαρακτηριστικά της περιόδου αυτής. Ο λαϊκιστικός χαρακτήρας του κράτους που οικοδομήθηκε μετά την πτώση της δικτατορίας και η εχθρότητα που αντιμετώπισε η ιδιωτική πρωτοβουλία από πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις αποτελούν ορισμένες από τις βασικές αιτίες για τη σοβαρή μείωση της επενδυτικής δραστηριότητας. Σε όλα τα παραπάνω θα πρέπει να προστεθούν το αναποτελεσματικό νομικό καθεστώς, το αδύναμο κράτος και η ικανότητα ομάδων και ατόμων να αντιστέκονται και να αντιμάχονται την ορθολογικοποίηση της οικονομικής δραστηριότητας και τη διαδικασία κεφαλαιακής συσσώρευσης (Pirounakis 1997. 252 κ.ε, 259 κ.ε.). Παράλληλα ισχυρίζονται ότι οι κρατικοποιήσεις που έγιναν αμέσως μετά την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας όσο και την πρώτη περίοδο διακυβέρνησης από το ΠΑΣΟΚ, διακύβευσαν τα επιχειρηματικά δικαιώματα ιδιοκτησίας και προκάλεσαν τη μείωση των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου όσο και τη δημιουργία αρνητικών προσδοκιών από την πλευρά των επιχειρηματιών για την ευόδωση ενδεχόμενων επενδυτικών τους εγχειρημάτων (Alogoskoufis 1996).

Το επιχείρημα αυτό είναι ωστόσο αμφισβητήσιμο, γιατί αποσιωπά δύο βασικά στοιχεία: πρώτον, ότι οι περιορισμένες κρατικοποιήσεις της δεκαετίας του 1970 αφορούσαν περιπτώσεις επιχειρήσεων που είτε αθέτησαν συμβατικές υποχρεώσεις που είχαν αναλάβει είτε παραβίασαν τη νομοθεσία και έθεσαν εν αμφιβόλω την αξιοπιστία του τραπεζικού τομέα. Δεύτερον, οι κρατικοποιήσεις της περιόδου 1982-5 αφορούσαν, ως επί το πλείστον, προβληματικές επιχειρήσεις που αναλήφθηκαν με απώτερο σκοπό την αποφυγή της κατάρρευσης του παραγωγικού ιστού και της εμφάνισης εκρηκτικών κοινωνικών προβλημάτων (ανεργία κ.λ.π). Επίσης παραβλέπεται ότι η μείωση της αποδοτικότητας των επενδύσεων οφείλεται στην αδυναμία τους να αυξήσουν την παραγωγικότητα, στην έλλειψη επιχειρηματικότητας και στο είδος των επενδύσεων που είχαν γίνει όλο το προηγούμενο διάστημα και που με τη μεταπολιτευτική περίοδο είχαν φτάσει στα όριά τους.

Ως δεύτερη αιτία για τη μείωση των ρυθμών μεγέθυνσης ισχυρίζονται ότι αποτέλεσαν οι διεκδικητικοί αγώνες μιας σειράς κοινωνικών στρωμάτων την περίοδο 1974-89, και ιδιαίτερα ο αρνητικός ρόλος που διαδραμάτισαν τα εργατικά συνδικάτα, που με τους

αγώνες τους έκαναν «αδύνατη πλέον τη μορφή εκείνη της οικονομικής ανάπτυξης, που κατά κύριο λόγο βασίζεται στη συμπίεση των εργατικών μισθών» (Χριστοδουλάκης 1999, 24 κ.ε.). Το υψηλό κόστος των εργατικών αγώνων επιβάρυνε την ομαλή λειτουργία του οικονομικού συστήματος και πρέπει να θεωρείται συνυπεύθυνο για τη μείωση της κερδοφορίας των επιχειρήσεων και τη συρρίκνωση της επενδυτικής τους δραστηριότητας. Οι ευθύνες των εργατικών συνδικάτων, συνεχίζει το επιχείρημα, δεν περιορίζονται στις «υπέρογκες» μισθολογικές τους διεκδικήσεις, αλλά και στην απροθυμία τους να συναινέσουν στη δημιουργία «ευέλικτων» συνθηκών στην αγορά εργασίας που θα οδηγήσουν στη μείωση του κόστους παραγωγής και στην αύξηση της απασχόλησης. Οι «παρταταμένες στρεβλώσεις στις αγορές εργασίας και κεφαλαίου, που με τη σειρά τους έδρασαν περιοριστικά στη διαδικασία της ανάπτυξης» (Χριστοδουλάκης 1999, 27) αφ' ενός, και ο προσανατολισμός του συνδικαλιστικού κινήματος στην ταξική σύγκρουση και όχι στη συνεργασία με το κράτος και τους επιχειρηματίες (Fakiolas 1987, 179, 183, 187) αφ' ετέρου, ευθύνονται για τη μείωση των ιδιωτικών και δημόσιων επενδύσεων και τη μείωση της αποδοτικότητας των νέων επενδύσεων (Αλογοσκούφης 1994). Η διατάραξη του κλίματος εμπιστοσύνης μεταξύ των κοινωνικών εταίρων, που προήλθε από τους διεκδικητικούς αγώνες των εργατικών συνδικάτων, επιδεινώθηκε με την πολιτική των κυβερνήσεων που προσπαθούσαν «να ικανοποιήσουν αντικρουόμενους στόχους, όπως η ανάπτυξη, η ανακατανομή του εισοδήματος και η κοινωνική ειρήνη» (Αλογοσκούφης 1993, 107).

Η ατομικιστική θεώρηση της συλλογικής δράσης, των οργανωμένων συμφερόντων και των ομάδων πίεσης επιστρατεύθηκε τόσο υπό φιλελεύθερα όσο και υπό σοσιαλδημοκρατικά πρόσημα για να εξηγηθεί η ανάσχεση του εκσυγχρονισμού της ελληνικής οικονομίας και οι διαρκείς μακροοικονομικές ανισορροπίες. Θεωρήθηκε λίγο-πολύ αυταπόδεικτο ότι η λογική της συλλογικής δράσης αναπτύσσεται κυρίως στο δημόσιο τομέα, όπου οι δημόσιοι υπάλληλοι τον απομυζούν και τον εκμεταλλεύονται σε βάρος του γενικότερου κοινωνικού συμφέροντος και ότι τέτοιες πρακτικές δεν θάλλουν στο πεδίο της ιδιωτικής οικονομίας, όπου η κινητικότητα της εργασίας, τα κίνητρα που προσφέρουν οι επιχειρήσεις και η σύνδεση των αμοιβών με την παραγωγικότητα καλλιεργούν την αμοιβαία και επωφελή για αμφότερους συνεργασία και την επίτευξη κοινωνικής ειρήνης.

Στη φιλελεύθερη εκδοχή τους γίνεται αναφορά στις σκληρώσεις της ελληνικής κοινωνίας, για «ομάδες πίεσης και το πρόβλημα του ελεύθερου καβαλάρη [sic]», για πόλεμο χαρακωμάτων και μηχανισμούς δέσμευσης που εμποδίζουν την ανάπτυξη και την αλλαγή του θεσμικού πλαισίου. Ως ιδέες για τη μείωση του «πολιτικού κόστους» θεωρούνται η δημιουργία ομάδων πληροφόρησης ευαισθητοποιημένων πολιτών που «θα αναλάβουν δαπάνες πληροφόρησης του ευρέος κοινού, παρά την ύπαρξη του προβλήματος του ελεύθερου καβαλάρη», την αλλαγή του θεσμικού πλαισίου που θα δυσκολεύει την επίτευξη των στόχων των οργανωμένων ομάδων πίεσης και, τέλος, τον υπολογισμό των αποζημιώσεων σε όσους χάνουν από την αλλαγή του status quo (Κολλίντζας 2000, 140-53).

Στη σοσιαλδημοκρατική τους εκδοχή, οι απόψεις αυτές αναφέρονται στο συντεχνιακό φαινόμενο της ελληνικής κοινωνίας και σε συνδικαλιστικές οργανώσεις που «υπε-

ρασιζονται τη διατήρηση της ισχύουσας τάξης πραγμάτων, που τους παρέχει αναγνώριση και εξουσίες, [οι οποίες] προσπαθούν να ξεπεράσουν με λαϊκισμό τα προβλήματα και δεν προωθούν αλλαγές στις δομές» (Σημίτης 1989, 32, 71-88). Ήταν η παρουσία «επιρρών και απαιτήσεων που ασκούσαν διάφορες ομάδες πίεσης, πράγμα που οδήγησε στην εδραίωση μιας έντονης επιφυλακτικότητας από την πλευρά των οικονομικών παραγόντων για τη δυνατότητα των κυβερνήσεων να σχεδιάζουν, να εφαρμόζουν και να ολοκληρώνουν μια οικονομική πολιτική» και που εν πολλοίς ευθύνονται για την αποτυχία του σταθεροποιητικού προγράμματος 1985-87 (Χριστοδουλάκης 1999, 39).

Τέλος, επισημαίνουν ότι οι αγορές δεν λειτουργούν ικανοποιητικά λόγω της πρόσβασης που έχουν οργανωμένα συμφέροντα στα κέντρα αποφάσεων, συμφέροντα που αντιστρατεύονται την αναπτυξιακή πορεία, στοχεύοντας στη διατήρηση των προνομίων τους και στην ανάσχεση κάθε προσπάθειας φιλελευθεροποίησης των αγορών και εκσυγχρονισμού της οικονομίας, ενώ συμβάλλουν στην αποσύνθεση του «γενικότερου κοινωνικού συμφέροντος» (Μαυρογορδός 2001, 249-50). Ως βασικό θεσμικό πρόβλημα της ελληνικής κοινωνίας ισχυρίζονται ότι είναι ο απεγκλωβισμός του κράτους από κοινωνικά συμφέροντα και ομάδες που παρεμποδίζουν την αναπτυξιακή διαδικασία και στοχεύουν στη διατήρηση του status quo και η μετατόπισή της από ένα καθεστώς όπου κυριαρχούν τα οργανωμένα συμφέροντα σε αυτό όπου θα κυριαρχεί η αξιοκρατία και θα επιβραβεύεται η αποδοτικότητα. (Pirouhakis 1997, 292 κ.ε.)

Οι προτάσεις που απορρέουν από την παραπάνω αντίληψη αποβλέπουν στη μείωση της δύναμης των ομάδων πίεσης μέσω της απορρύθμισης των αγορών (ιδιαίτερα της αγοράς εργασίας) και της ιδιωτικοποίησης κρατικών επιχειρηματικών δραστηριοτήτων.

4. Μια ετερόδοξη προσέγγιση

Βασικό επιχείρημα της παρούσας εργασίας είναι ότι οι βαθύτερες αιτίες για τη σχετική υστέρηση της ελληνικής οικονομίας, έναντι των άλλων ευρωπαϊκών χωρών δεν βρίσκονται στη συλλογική δράση των εργατικών στρωμάτων και στο κόστος που η συλλογική δράση «φόρτωσε» στη λειτουργία των επιχειρήσεων. Η κατανόηση των θεσμικών υστερήσεων που εμφανίζει η χώρα μας, οι οποίες, πάντα υποθετικά, εμποδίζουν την αποτελεσματική λειτουργία των δυνάμεων της αγοράς, απαιτεί μια βαθύτερη ιστορική ανάλυση των οικονομικών δομών και θεσμών, καθώς και της διαμόρφωσης αστικής κουλτούρας και των αντίστοιχων κοινωνικών αξιών.

Μια εμπειρική διερεύνηση του φαινομένου των αναδιανεμητικών και γενικότερα των συνδικαλιστικών αγώνων της μεταπολιτευτικής περιόδου (Gallant 1995, 155-164) έδειξε πως σε αρκετές ευρωπαϊκές κοινωνίες (λ.χ. Γαλλία, Γερμανία, Ιταλία και Αγγλία) η έξαρση των συλλογικών αγώνων υπήρξε πολύ μεγαλύτερη απ' αυτήν που βίωσε η Ελλάδα, αυτό όμως δεν τις εμπόδισε να επιτύχουν υψηλούς ρυθμούς οικονομικής μεγέθυνσης. Από την άλλη, η κοινωνική πειθάρχηση που επέδειξαν τα εργατικά συνδικάτα της χώρας μας στη δεκαετία του 1990, ενδίδοντας στα κελεύσματα της πολιτικής ηγεσίας για συστράτευση στην «εθνική» προσπάθεια της ένταξης της χώρας στην Οικονομική και Νομι-

σματική Ενοποίηση και δεχόμενοι μακροχρόνιες συλλογικές συμβάσεις και μισθολογικές αυξήσεις που υπολείπονταν σημαντικά του πληθωρισμού, φέροντας έτσι το μεγαλύτερο βάρος αυτής της προσπάθειας, δεν φαίνεται να έχει δημιουργήσει σταθερές συνθήκες ανάπτυξης και οικονομικής σταθερότητας. Η ελληνική εμπειρία καταδεικνύει με μάλλον emphaticό τρόπο ότι η κοινωνική συναίνεση και η εργασιακή ειρήνη δεν αποτελούν αναγκαία συνθήκη για την ενθάρρυνση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και την ανάληψη, από μέρους των επιχειρήσεων, μακροχρόνιων επενδυτικών εγχειρημάτων.

Τις τελευταίες δύο δεκαετίες ο ιδιωτικός τομέας στο σύνολό του δεν κατάφερε να αξιοποιήσει τα «συγκριτικά» πλεονεκτήματα της ελληνικής οικονομίας και συγκεκριμένα τους χαμηλούς (σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης) μισθούς, τη ροή κονδυλίων από τα ευρωπαϊκά ταμεία και τις δυνατότητες που είχε να σταθεροποιήσει και να διευρύνει τη διείσδυσή του στην ενιαία ευρωπαϊκή αγορά, δεδομένου ότι ένα μεγάλο μέρος των εξαγωγών κατευθύνεται σε αυτήν. Ούτε βέβαια αξιοποίησε τις ευνοϊκές συγκυρίες που πρόσφερε η άνθιση της ελληνικής κεφαλαιαγοράς, τουλάχιστον στη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, η οποία έδωσε σε πλείστες όσες, μεσαίες και μεγάλες, εισηγμένες επιχειρήσεις την ευκαιρία ν' αντλήσουν κεφάλαια με μηδενικό σχεδόν κόστος. Επίσης, οι εισηγμένες επιχειρήσεις δεν αξιοποίησαν τη δυνατότητα να αναδιαρθρώσουν το χαρτοφυλάκιο τους και να πραγματοποιήσουν παραγωγικές επενδύσεις, για να μην αναφέρουμε τις «υπεραξίες» που αποκόμισαν από τις κερδοσκοπικές αγοροπωλησίες των μετοχών τους.

Στο πλαίσιο αυτό, δεν είναι οι μακροοικονομικές ανισορροπίες που φέρουν αποκλειστικά την ευθύνη της αναπτυξιακής εμπλοκής της χώρας έτσι ώστε η οικονομική πολιτική να στοχεύσει αποκλειστικά σε αυτές με την αρωγή της θεσμικής εκκαθάρισης της οικονομίας. Σημαντικό μερίδιο ευθύνης φαίνεται να έχει η «ιδιωτική πρωτοβουλία», που τις τελευταίες δύο δεκαετίες εμφανίζεται ανήμπορη να εκσυγχρονισθεί, ενώ αναλώνεται σε εκκλήσεις προς το κράτος για περαιτέρω ενισχύσεις. Τελευταία παραδείγματα είναι η αίτηση αναστολής της άρσης προνομιακών εκμεταλλεύσεων (π.χ. Cabotage) και εισαγωγής μέτρων εκσυγχρονισμού και διαφάνειας της οικονομικής τους διαχείρισης (Διεθνή Λογιστικά Πρότυπα). Η «ιδιωτική πρωτοβουλία» φαίνεται να εξαντλεί ένα μέρος της δυναμικής της σε πιέσεις για λήψη αυστηρών μέτρων οικονομικής πολιτικής και ελαστικοποίησης των αγορών με στόχο την αναδιανομή του πλούτου προς όφελός της.

Παράλληλα εγκალεί τις πολιτικές ηγεσίες για πολιτική ατομία, ζητώντας ν' αναλάβουν το «πολιτικό κόστος» αυτών των μέτρων στο όνομα των «αδήριτων όρων» που επιβάλλει η παγκοσμιοποίηση, ξεπερνώντας επιπλέον το γεγονός ότι οι κοινωνικές μεταρρυθμίσεις που εισηγούνται θα οδηγήσουν μεγάλο μέρος των εργατικών στρωμάτων σε περιθωριοποίηση, προκαλώντας την κοινωνική τους διαμαρτυρία και την πολιτική αντιπαράθεση. Συναινεί κανείς όταν υπάρχουν αποτελέσματα και αποζημιώνεται για τη θυσία στην οποία υποβλήθηκε και όχι όταν του ζητείται μονίμως να σηκώσει το βάρος κάθε είδους σταθεροποίησης, δεχόμενος ως αντίκρισμα υποσχέσεις για μελλοντικές ανταμοιβές. Μια σειρά στρώματα (αγρότες, μισθωτοί που «πλεονάζουν» στο δημόσιο και ιδιωτικό τομέα) αφήνονται στη μοίρα τους ή καταδικάζονται σε ανεργία και περιθωριοποίηση επειδή έτσι επιβάλλει το αόρατο χέρι της αγοράς.

Η πολιτική των ορθόδοξων μεταρρυθμίσεων που προτείνεται από την πλευρά της ιδιωτικής πρωτοβουλίας (Κυριακόπουλος 2002) μπορεί να τονίζει την αναγκαιότητα της κοινωνικής συναίνεσης, δεν συνοδεύεται όμως από τις απαραίτητες «αποζημιώσεις» προς τους χαμένους της οικονομικής προσαρμογής. Ο επιχειρηματικός τομέας δεν είναι πρόθυμος να μοιραστεί το κόστος της αλλαγής του θεσμικού πλαισίου που ρυθμίζει τους όρους απασχόλησης και οριοθετεί τα εργασιακά δικαιώματα.

Κατά την άποψή μας, στην περίπτωση της Ελλάδας, η ισχνή αποδοχή του εκσυγχρονιστικού επιχειρήματος, και γενικότερα του «αστικού» πνεύματος από την ελληνική κοινωνία, οφείλεται στο σχετικά περιορισμένο κοινωνικό εκτόπισμα της αστικής τάξης και της αδυναμίας της να διαδραματίσει ρόλο «κοινωνικής λοκομοτίβας» που θα οδηγήσει τη χώρα στην οικονομική ανάπτυξη και στη σύγκλιση με τις αναπτυγμένες ευρωπαϊκές χώρες. Η ισχνή «επιχειρηματική κουλτούρα» για την οποία συχνά γίνεται λόγος, δεν αποτελεί παρά αντανάκλαση της διαχρονικά ισχνής παρουσίας και κοινωνικής δυναμικής των επιχειρήσεων στην ελληνική οικονομία. Φιλελεύθεροι οικονομολόγοι, αλλά και «αριστεροί» διανοούμενοι που μέχρι πρόσφατα κόπτονταν για την αναγκαιότητα ενός κεντρικού οικονομικού σχεδιασμού και σήμερα υπερασπίζονται τον αναπτυξιακό ρόλο της «αγοράς» και της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, φαίνεται να αγνοούν τους ιστορικούς όρους διαμόρφωσης της αστικής τάξης στον ελλαδικό χώρο και τις ιδιομορφίες και ιδιαιτερότητες του ελληνικού καπιταλισμού και αναμασούν τη ρητορική της Παγκόσμιας Τράπεζας και του ΔΝΤ, υποστηρίζοντας ότι οι κατάλληλες θεσμικές μεταρρυθμίσεις, η μακροοικονομική σταθερότητα και η κοινωνική ειρήνη είναι ικανές να οδηγήσουν την ελληνική κοινωνία σε αναπτυξιακή πορεία.

Το πρόβλημα της ελληνικής οικονομίας δεν περιορίζεται στις μακροοικονομικές και θεσμικές αδυναμίες, αλλά άμεσα συνδέεται με την επιχειρηματική καχεξία και αβουλία του ιδιωτικού τομέα. Η μακροοικονομική αστάθεια οφείλεται, ως ένα βαθμό, στις αδυναμίες του παραγωγικού συστήματος, αδυναμίες που θα μπορούσαν να ξεπεραστούν εάν υπήρχε ισχυρή δευτερογενής και τριτογενής δραστηριότητα, με εξαγωγικούς προσανατολισμούς και με σύγχρονη τεχνολογική βάση. Όσοι δυσπιστούν με τη διαπίστωση αυτή και την εκλαμβάνουν ως μεροληπτική αντιμετώπιση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, δεν έχουν παρά να συμβουλευτούν την πρόσφατη έκθεση του Παγκόσμιου Οικονομικού Φόρουμ (2003), η οποία επισημαίνει ότι οι επιδόσεις του ιδιωτικού τομέα στη Ελλάδα υστερούν σε σχέση με αυτές του γενικότερου μακροοικονομικού περιβάλλοντος, στοιχείο που επιβεβαιώνει την επιχειρηματική καχεξία, τις διαρθρωτικές αδυναμίες και την μικροοικονομική υστέρηση της ελληνικής οικονομίας.

Η αδυναμία της αστικής τάξης να διαδραματίσει έναν ηγετικό ρόλο στην ελληνική κοινωνία αντανάκλαται και στην ισχνότητα των επιχειρημάτων των ιδεολογικών φορέων του εκσυγχρονισμού, όπου τονίζονται οι μακροοικονομικές ανισορροπίες (δημόσια ελλείμματα, πληθωρισμός κ.ο.κ.) και τα επενδυτικά αντικίνητρα (υψηλή φορολόγηση, νομικές ακαμψίες, γραφειοκρατία) (Mylonas και Papaconstantinou 2001, 529-37, Alogoskoufis 1996, 169-73). Αναπαράγουν έτσι αυτό που ο Hirschman (1994, 346) χαρακτήρισε ως απλοϊκή αντίληψη της οικονομικής μεγέθυνσης που αντιλαμβάνεται τη διαδικασία αυτή

ως το αποτέλεσμα «ενός συνόλου πολιτικών προϋποθέσεων, όπως η κοινωνική ειρήνη και τα ασφαλή δικαιώματα ιδιοκτησίας. Με τους όρους αυτούς η οικονομία τραβάει το δρόμο της χωρίς περαιτέρω αλληλεπίδραση μεταξύ οικονομικών και πολιτικών δυνάμεων». Εδώ όμως διαπράττεται ένα πρωθύστερο, γιατί «αυτές οι ευρύτερες συνθήκες είναι αναγκαίες αλλά όχι ικανές προϋποθέσεις, διευκολύνουν αλλά δεν δημιουργούν πλούτο. Ο πλούτος δημιουργείται στο μικροοικονομικό επίπεδο της οικονομίας και ριζώνει στις εκλεπτυσμένες επιχειρηματικές στρατηγικές και λειτουργίες...» (World Economic Forum 2003, 23). Παράλληλα παραβλέπουν πως η μακροοικονομική σταθεροποίηση και οι θεσμικές αλλαγές μπορεί να έχουν βραχυπρόθεσμα μόνο θετική επίδραση στην οικονομία εάν δεν υπάρχει αντίστοιχη πρόοδος σε διαρθρωτικό επίπεδο.

Μια τέτοια ερμηνεία φαίνεται να αποσυνδέει την ανάπτυξη από το παραγωγικό σύστημα της οικονομίας, ενώ ταυτόχρονα αποδίδει την αδύναμη βιομηχανική βάση της χώρας στο υψηλό λειτουργικό κόστος, την ανεπάρκεια παραγωγής καινοτομιών και νέων τεχνολογιών σ' ένα εχθρικό, ως προς τις ανάγκες της αγοράς, θεσμικό περιβάλλον. Συγκρίσεις με άλλες οικονομίες, του αυτού μεγέθους με την ελληνική, που φιγουράρουν όμως στις πρώτες θέσεις της παγκόσμιας κατάταξης από άποψη ανταγωνιστικότητας (όπως η Σουηδία και η Φιλανδία), θα ανέδειχναν ότι οι χώρες αυτές πέτυχαν την ανάπτυξη τους με ισχυρό κοινωνικό κράτος και ισχυρά εργασιακά δικαιώματα και για δεκαετίες ολόκληρες οι υψηλοί ρυθμοί μεγέθυνσης συμβάδισαν με την ύπαρξη «κοινωνικού κράτους». Η βασική διαφορά των σκανδιναβικών χωρών, εν προκειμένω, και της Ελλάδας είναι ότι οι πρώτες είχαν ισχυρή επιχειρηματική παράδοση και έναν «μεγάλο αριθμό επιτυχημένων και τεχνολογικά καινοτόμων επιχειρήσεων» (Moberg 2002, 180), σε αντίθεση με την Ελλάδα, όπου η ανάπτυξη της έρευνας από τις επιχειρήσεις βρίσκεται σε πολύ χαμηλό επίπεδο.

Στα πλαίσια των θεωρητικών μοντέλων της ενδογενούς μεγέθυνσης (Romer 1986, Lucas 2002) γίνεται πολύς λόγος για το ρόλο της τεχνολογίας και της ανάπτυξης του ανθρώπινου κεφαλαίου. Ωστόσο, οι οικονομολόγοι που υιοθετούν τα μοντέλα αυτά επιφυλάσσουν για την ελληνική οικονομία το ρόλο του τεχνολογικού ουραγού, προτείνοντας την εξειδίκευσή της σε δραστηριότητες που παραδοσιακά ενεργοποιείται η ιδιωτική πρωτοβουλία, «όπως ο τουρισμός, η ναυτιλία, τα τρόφιμα και τα χρηματοπιστωτικά αγαθά» (Κολλίντζας - Φουλιδής 1996, 18), οι οποίες όμως έχουν χαμηλή προστιθέμενη αξία και είναι ιδιαίτερα ευάλωτες στις μεταβολές των διεθνών συνθηκών, ενώ είναι εξαιρετικά αμφίβολο εάν μπορούν να στηρίξουν μια μακροπρόθεσμη αναπτυξιακή πορεία.

Οι μελέτες αυτές αποφεύγουν να θέσουν το ζήτημα της προώθησης των νέων τεχνολογιών από την ιδιωτική πρωτοβουλία στην Ελλάδα. Δεν εξετάζονται η δομή και ο χαρακτήρας της παραγωγής και πιο συγκεκριμένα ο τεχνολογικός εκσυγχρονισμός των επιχειρήσεων και ο βαθμός εφαρμογής της γνώσης στην παραγωγική διαδικασία. Μια σχετικά πρόσφατη μελέτη έδειξε ότι η συμμετοχή των επιχειρήσεων στις δαπάνες για έρευνα και τεχνολογία είναι η μικρότερη (εκτός της Τουρκίας) μεταξύ των χωρών του ΟΟΣΑ, ενώ οι απήσεις για ένταξη στα κίνητρα που προέβλεπαν οι αναπτυξιακοί νόμοι 1262/82 και 1360/83, οι οποίες αφορούσαν εφαρμογή υψηλής τεχνολογίας στην παρα-

γωγή, ήταν μόνο 5% (Δενιόζος 1993, 218-1, 228, 239). Στην ίδια μελέτη επισημαίνεται επίσης το χαμηλό ποσοστό συμμετοχής των επιχειρήσεων στις γενικότερες δαπάνες για έρευνα, όπου «μόνο το 25% των επιχειρήσεων καλύπτουν τέτοιες δαπάνες κι απ' αυτές οι μισές είναι ιδιωτικές, σε αντίθεση με τα συμβαίνοντα στις αναπτυγμένες χώρες, όπου οι επιχειρήσεις καλύπτουν το 40-80%» (στο ίδιο, 242).

Η υποτίμηση των διαρθρωτικών αδυναμιών της ελληνικής οικονομίας, που η βιβλιογραφία την έχει επαρκώς επισημάνει (βλ. ενδεικτικά, Γιαννίτσης 1993, 28 κ.ε.), οφείλεται εν πολλοίς και στις ιδεολογικές αγκυλώσεις ορισμένων φιλελεύθερων οικονομολόγων, που αντιμετωπίζουν την ιδιωτική πρωτοβουλία και τις «αγορές» ως τις «επείγουσες αγελάδες» της ανάπτυξης που χρειάζονται ενθάρρυνση και κίνητρα για ν' αντεπεξέλθουν στον εκ «φύσεως» αναπτυξιακό τους ρόλο. Αυτό όμως που ουσιαστικά αποσιωπάται είναι ότι ιστορικά το κεφάλαιο στην Ελλάδα δεν στήριξε το παραγωγικό σύστημα της χώρας, δεν επένδυσε σε επιχειρήσεις υψηλής τεχνολογίας και γενικότερα υψηλής προστιθέμενης αξίας, αλλά περιορίστηκε στο ρόλο του μεταπράτη ή του συναρμολογητή αλλοδαπών προϊόντων δημιουργώντας ένα αδύναμο οικονομικό σύστημα με σοβαρές διαρθρωτικές ανισορροπίες. Η έλλειψη επιχειρηματικού «πνεύματος» και ενδιαφέροντος για παραγωγικές επενδύσεις έχει δημιουργήσει στο πέρασμα των δεκαετιών ένα προβληματικό μοντέλο ανάπτυξης, στο πλαίσιο του οποίου σήμερα εγκλωβίζεται κάθε υπεύθυνη οικονομική δραστηριότητα. Οι ρητορικές της μακροοικονομικής σταθερότητας και της θεσμικής εκκαθάρισης δεν μπορούν να απεγκλωβίσουν την οικονομία από το ιστορικό της παρελθόν και τη διαρθρωτική της ανισορροπία. Μπορούν όμως, όπως δείχνουν και οι στατιστικές, να αυξήσουν την κερδοφορία του ιδιωτικού τομέα σε βάρος του εισοδηματικού μεριδίου της εργασίας.

5. Συμπεράσματα

Εν είδει συμπερασμάτων, ας αναφέρουμε επιγραμματικά τις δύο παρακάτω θέσεις:

1. Θεωρούμε, κατ' αρχάς, θετική την επαναφορά της πολιτικής διάστασης, της εξουσίας και της σύγκρουσης στην οικονομική ανάλυση, πιστεύουμε ωστόσο ότι με τον τρόπο που εντάσσεται στην προβληματική της *Νέας Πολιτικής Οικονομίας*, συγκαλύπτει και δεν αναδεικνύει τις «παραγωγικές» αντιθέσεις των σύγχρονων δυτικών οικονομιών.

2. Η επίκληση της συλλογικής δράσης και του αναχρονιστικού θεσμικού πλαισίου δεν μπορεί ν' αποκρύψει τις ευθύνες, αφ' ενός των διαχειριστών της οικονομικής πολιτικής της μεταπολιτευτικής περιόδου, αφ' ετέρου των επιχειρηματικών φορέων που αναζητούν εξιλαστήρια θύματα για να τους φορτώσουν τις ευθύνες για τα δικά τους αμαρτήματα.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αλογοσκούφης, Γιώργος (1993), «Μεγέθυνση, Πληθωρισμός και Ισοζύγιο Πληρωμών στην Ελλάδα: Ο Μακροχρόνιος Ρόλος της Οικονομικής Πολιτικής». *Μακροοικονομική Διαχείριση και Αναπτυξιακή Εμπλοκή* (επ. Τ. Γιαννίτσης), Αθήνα, Gutenberg, σσ. 97-120.
- , (1994), «Μύθος οι 20ετείς κύκλοι ανάπτυξης», *Καθημερινή*, 27.11.1994.
- Γιαννίτσης, Τάσος (1993), «Η Επιταγή μιας Βιομηχανικής Πολιτικής», *Βιομηχανική και Τεχνολογική Πολιτική στην Ελλάδα*, (επ. Τ. Γιαννίτσης), Αθήνα, Θεμέλιο, σσ. 19-38.
- Δενιόζος, Δημήτρης (1993), «Τεχνολογική Πολιτική», *Βιομηχανική και Τεχνολογική Πολιτική στην Ελλάδα* (επ. Τ. Γιαννίτσης), Αθήνα, Θεμέλιο, σσ. 209-61.
- Κολλίντζας, Τρύφων (2000), *Η Αδράνεια του Status Quo και άλλα παθογόνα αίτια της Ελληνικής Οικονομίας*, Αθήνα, Κρητική.
- Κολλίντζας, Τρύφων - Φουλιδής Κωνσταντίνος (1996), «Οι σύγχρονες θεωρίες της οικονομικής ανάπτυξης και ο ρόλος της οικονομικής πολιτικής», *Μελέτες Οικονομικής Πολιτικής*, 1, 7-23.
- Κυριακόπουλος, Οδυσσεάς (2002), *Το μέλλον της ελληνικής οικονομίας: Η Ελλάδα σε περιβάλλον ελεύθερων αγορών*. (Ομιλία του προέδρου του ΣΕΒ στο οικονομικό συνέδριο «Η ώρα της ελληνικής οικονομίας» (www.fgi.org.gr).
- Μαυρογορδάτος, Γιώργος Θ. (2001), «*Ομάδες Πίεσης και Δημοκρατία*», Αθήνα, Πατάκης.
- Σημίτης Κώστας (1989), *Ανάπτυξη και Εκσυγχρονισμός της Ελληνικής Κοινωνίας*, Αθήνα, Γνώση.
- Χριστοδουλάκης, Νίκος (1998), *Το Νέο Τοπίο της Ανάπτυξης*, Αθήνα, Καστανιώτης.

Ξενόγλωσση

- Alchian, Armen A. (1977) [1965], «Some Economics of Property Rights», *Economic Forces at Work*. Indianapolis, Liberty Fund, σσ. 127-49.
- Alogoskoufis, George (1996), «The Two Faces of Janus: Institutions, Policy Regimes and Macroeconomic Performance in Greece», *Economic Policy*, 20, 147-92.
- Barro, Robert J. (1999), «Determinants of Democracy», *Journal of Political Economy*, 107 (6), 158-83.
- Cheung, Stephen (1989), «Economic Organization and Transaction Costs», *Allocation, Information, and Markets*, eds. J.Eatwell, M.Milgate, P.Newman [offspring of *The New Palgrave*], New York, London, W.W. Norton, 77-82.
- Coase, Ronald H. (1937), «The Nature of the Firm», *Economica*, 4, 386-405.
- , (1960), «The Problem of Social Cost», *Journal of Law & Economics*, 3 (1), 1-44.
- , (1993), «991 Nobel Lecture: The Institutional Structure of Production», *The Nature of Firm: Origins, Evolution, and Development*, eds. O.E. Williamson - S.G. Winter, New York, Oxford University Press, 227-35.
- Demsetz, Harold (1967), «Toward a Theory of Property Rights», *American Economic Review (Papers & Proceedings)*, 57 (2), 347-59.
- Fakiolas, Rossetos (1987), «Interest Groups: An Overview», *Political Change in Greece: Before and After the Colonels*, eds. K. Featherstone, D.K. Katsoudas, London & Sydney, Croom Helm, 174-88.
- Gallant, Thomas W. (1995), «Collective Action and Atomistic Actors: Labour Unions, Strikes, and

- Crime in the Postwar Era», *Greece Prepares for the Twenty - first Century*, eds. D. Conostas, T.G. Stavrou, Washington D.C., Woodrow Wilson Center Press, 149-90.
- Hirschman, Albert O. (1994), «The On –and– Off Connection Between Political and Economic Progress», *American Economic Review (Papers & Proceedings)*, 84 (2), 343-8.
- Khan, Mushtaq (1995), «State Failure in Weak State: A critique of new institutionalist explanations», *The New Institutional Economics and the Third World Development*, eds. J. Harriss, J. Hunter, C.M. Lewis, London & New York, Routledge, 71-86.
- Lucas Jr., Robert E. (2002) [1988], «On the Mechanics of Economic Development», *Lectures on Economic Growth*, Cambridge Mass. & London, Harvard University Press, 19-62.
- Moberg, Erik (2000), «The Swedish Model: A Comment on Mancur Olson's Analysis», *A Not So Dismal Sciences: A Broader View of Economics and Societies*, eds. M. Olson, S. Kähkönen, Oxford, Oxford University Press, 168-81.
- Mokyr, Joel (2000), «Innovation and its Enemies: The Economic and Political Roots of Technological Inertia», *A Not So Dismal Sciences: A Broader View of Economics and Societies*, eds. M. Olson, S. Kähkönen, Oxford, Oxford University Press, 61-91.
- Mylonas, Paul - Papaconstantinou, George (2001), «Product Market Reform in Greece: Policy Priorities and Prospects», *Greece's Economic Performance and Prospects*, eds. R.C. Bryant, N.C. Garganas, G.S. Tavlás, Athens & Washington D.C., Bank of Greece & Brookings Institution, 499-540.
- North, Douglass C. (1990), *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge, Cambridge University Press.
- , (1993), «Toward a theory of institutional change», *Political economy: Institutions, competition, and representation*, eds. W.A. Barnett, M.J. Hinich, N.J. Schofield, Cambridge, Cambridge University Press, 61-9.
- Olson, Mancur (1965), *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*, Harvard Economic Studies, vol. 124, Cambridge Mass. & London, Harvard University Press.
- , (1982), *The Rise and Decline of Nations: Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities*, New Haven, Yale University Press.
- , (2000), «Dictatorship, Democracy, and Development», *A Not So Dismal Sciences: A Broader View of Economics and Societies*, eds. M.Olson, S. Kähkönen, Oxford, Oxford University Press, 119-37.
- Pirounakis, Nicholas G. (1997), *The Greek Economy: Past, Present, and Future*, London, Macmillan.
- Romer, Paul M. (1986), «Increasing Returns and Long-Run Growth», *Journal of Political Economy*, 94 (5), 1002-37.
- Williamson, Oliver E. (1998), «Revisiting Legal Realism: The Law, Economics, and Organization Perspective», *Coasean Economics: Law and Economics and the New Institutional Economics*, ed. S.G. Medema, Boston, Kluwer, 209-38.
- World Economic Forum (2003), *The Global Competitiveness Report 2002-2003*, eds. P. Cornelius, K. Schwab, Oxford, Oxford University Press.